

(O. C., 1339, v. 7). «Serres de Canigó, altures tan formoses, / dolç estatge de pau, / --- / torres de vorí clar, oh serres de puresa, / blanques divinitats, / retallant en el cel hivernenc llur nuesa / protectores d'estanyis i pobles descuidats...», JSebPons, v. 5.

De seguida en la tradició lexicogràfica: *vorí* rimant amb uns 15 mots amb ò oberta (*oratori* etc.) en JMarc i Aversó (§ 1118); «les dents menudes e chiques, que semblaven de *vorí*: destes eburnei», JnEsteve (*LiEleg.*, k-4-f); «*vorí*, dents de elefant: ebur», Busa-N. (1507); «los antics moneda de plom, ferro, llautó, estany, *vorí*, sal. cuyro ---», OPou.¹ Etcètera.

A part del cast. i port. que es feren seu l'arabisme *MARFIL*, les altres llengües romàniques han servat el nom llatí, que era *ēbur*, *ēbōris*, mot d'origen oriental, emparentat amb el copte *ēfou* (egipci *ābu*), i el cpt. gr. *ἔλ-ερας*, nom, alhora, del *vorí* i de l'elefant, sànscrit *ibhah* 'elefant'. Però en les llengües romàniques no es parteix del substantiu llatí *ebur* (que ja s'hi documenta des de Plaute) sinó d'*ēbōrēus*, també antic en llatí (ja en Petroni, c. l'a. 40 d. C.), i no menys freqüent, des del llatí cl., però aquí funcionant-hi només com a adjectiu, aplicat a imatges i objectes de *vorí*: Plini parla d'estàtues «*eboreum* Jovem fecit», «*eboreus* Apollo stetit ---»; i ens conta que en la seva entrada triomfal a Roma, Cèsar féu desfilar darrere d'ell grans maquetes eburnies de fortalises: «*oppida eborea*»; el gramàtic Charisius precisava que un objecte s'havia de dir *eboreum* si «*ex solido ebore confectum, eboratum extrinsecus ebore ornatum*». Des d'aquí es comprèn que deduïnt-ho de les peces de *vorí* massisses, dites *eborea*; i de qualsevol *fragmentum eboreum*, la gent menys instruída, abreujant, diguéssim *eboreum* com a nom de la matèria mateixa.

El cas és que d'aquí vénen l'it. *avorio* [Boccaccio etc.], fr. *ivoire*, oc. ant. *evori*, que ja fou usat pel més antic dels tradadors. S. xi, Guilhem de Peitieu: «--- / ans mi rent a lieys e-m liure / --- / ieu ma bona dou... na am / quar senes lieys non puese viure, / tant ai pres de s'amor gran fam: / que plus es blanca qu'evori, / per qu'ieu altra non azori; / --- / morrai, pel cap Sanh Gregori, / si no-m bayza en camb' o sotz ram» (ed. Jeanroy, p. 19, v. 13); sovint, notem, l'enllaç amb el mot precedent impedeix distingir si la *e* pertany al mot o a la partícula: també en la segona aparició occitana del mot «demandet us escacx d'evori e d'aur fi» en la *Cansó d'Antiocha* (Appel, *Cbr.*, 6.50). Cosa que també en català conduïa a l'afèresi d'*evori*, qu'evori > *de vorí*, que *vorí*; notem que 7 dels 11 testimonis que he citat en català (i ja el més antic), són en la combinació de *vorí* (cf. *d'ebenús* > *de BANÚS*). De l'occità, o qui sap si ja d'un romànic comú arcaic, el mot va passar al basc *boli* (-l- per ultracorrecció corrent en aquesta llengua), que ja es documenta c. 1650 en Oihenart (suletí de parlar tirant a baix-navarrès), Mitxelena, *FonHiVca.*, 314.

Hi hagué també en català una forma més semblant a la fr. *ivoire* (on el mot no és menys antic, S. xii): *ivorí*; alguns modernament li han donat massa favor, per reminiscència francesa, però fou també antiga. Car

Alart (*InuLC*) la cita de l'Atlas «rossellonès» de 1375 (218, *InuLC*, s. v. *roaix* i *orifany*); JMBover cita de l'Atlas mallorquí de Vallsea (a. 1439), que després del Cap Buyetor (sic) hi ha «plaças arenosas e molt grans, en la qual se troba *maymorri* per la moltitud dels orifanyes» (*BiEscrBal.* II, 486, § 1302): jo conjeturaria que això és mal copiat per *mays-uorri* (tres pals de la s llarga + u, presos pels tres de m) 's'hi troba més vo(r)ri perquè hi ha molts elefants'.

Amb aquest *ivorí* es relaciona una variant *vivorí*, que ha restat molt popular a Mall. i Men., sobretot en la dita comparativa «lluient com un *vivorí*» (Moll, *AlcM*; *AORBB* II, 26) o «net com un *vivorí*», Tomàs Forteza (*Gram.*, p. 86, n. c). I és ben curiós que aquesta forma és ja antiga, car fins es troba en la bona ed. del *Blanq.* de Llull, en un passatge no gaire més enllà del ja citat de *vorí*: «a la ombra de un bell arbre --- hac una alta cadira ornada, e entayllada molt suptilment, d'aur e d'argent, e de *vivorí* e benús, e de peres precioses; en aquella cadira sec un home vell --- aquel home era Enteniment, qui ligia, a molts scolans, philosophia ---» (*NCl*, I, 220.13).² És clar que és ben dubtós que fos de Llull mateix, però en tot cas serà d'un ms. del S. xiv: i en efecte la veiem repetida en la *Questa*, escrita (copiada o redactada?) pel mallorquí Reixac, ms. de c. 1400: «un corn de *vivorí* cridador molt ricament».³ «Un crucifixi de *vivorí*» mall. a. 1438 (*BSAL* III, 215).

No sembla que puguem buscar a aquesta variant vulgar altra explicació que l'etimologia popular en que es pensa de seguida (Moll etc.); però més que del adj. *viu* es tractarà 'de la *vivor* que el poble degué veure en la lluentor del *vorí*: cf. *tenir molta vivor* 'ser molt cixerit', «fugint de les *vivors* de la llum, que em molestava» (Ruyra, *La Parada*, 82). Però aquesta contaminació, en *vorí*, a penes es podria haver produït, si el mot no correngués també en català *ivorí*: havent-hi aquesta semblança un cas més del duplicat *ivaç/vivat(z)/AVIAT*.

DERIV.: *Eburni* [1868, *SLitCat.*], pres de l'adj. ll. *eburneus*, molt viu sobretot en baix llatí internacional, particularment en el tòpic *turris eburnea* que en català solem reemplaçar per *torre de vorí* (Coromines, supra etc.); però té ús científic, i no és il·lícit com a epítet poètic o ponderatiu (l'*ebúrnica llúissor dels seus ulls*). *Eburnat*. *Eburnació*.

¹ *ThPu.*, 150. A la p. 185, l'afegit: «*vorí* o *marfil*: ebur, -oris; cosa de marfil: eburneus» que no sabem si al gironí Pou li venia dels patrons clàssics que tenia a València, o simplement de l'impressor Huete de l'ed. princeps, de 1575, de nom xurro i que ho devia ser. — ² Forma igual en el gloss. iv, 175 (no se citen variants mss.: vol. iv, 84). — ³ 38.2. L'original francès (ed. Pauphilet) porta «un cor d'*yvoire*, bandé d'or molt richement». Degué haver-hi, doncs, un poc de malentès per part del trad. català que, en lloc de *bandé d'or*, 'amb franges daurades', prengué *bandedor* per un nom d'agent, i induït potser pel fet que el *bander* català és l'home que fa les crides, entengué que es tractava d'un epítet al·lusiú al soroll